

Malířská výzdoba kostela sv. Markéty v Břevnově^[1]

Ceiling Paintings in the Church of St. Margaret at Břevnov

Martin Mádl | Ústav dějin umění AV ČR

Klíčová slova

barokní umění | nástěnná malba | architektura | benediktini

Key words

Baroque art | mural paintings | architecture | Benedictine Order

Abstrakt

Nástrovní malířskou výzdobu barokního benediktinského kostela sv. Markéty v Břevnově u Prahy proved pražský malíř Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu (1651–1730) v letech 1719–1721. V uměleckohistorické literatuře se ujal názor, že Steinfelsovy fresky jsou ve vztahu k velkolepé architektuře Kryštofa Dientzenhofera (1655–1722) chybně koncipované a dezinterpretují ji. Pokusíme se ukázat, že tento odsudek vychází z nepochopení torzálně dochovaných maleb a z nepochopení architektonické struktury kleneb břevnovského kostela. Dobové prameny, ikonografický program maleb i souvislosti s jinými soudobými malířskými projekty naopak naznačují, že rozvrh fresek v kostele je výsledkem logického řešení, směřujícího k oslavě sv. Benedikta a světců spjatých s břevnovským klášterem a zároveň i k akcentování tektonické skladby klenebního systému.

Abstract

Ceiling paintings in the baroque Benedictine church of St. Margaret at Břevnov near Prague had been executed by the Prague painter Johann Jakob Stevens of Steinfels (1651–1730) in 1719–1721. The general opinion that Steinfels' paintings are incorrectly projected and misinterpret the grandiose architecture by Christoph Dientzenhofer (1655–1722) overwhelmed in the art historical literature. We attempt to show that such condemnation dwells in erroneous "reading" of the damaged paintings and in misunderstanding of the tectonic structure of the vaults in the church. On the other hand, historical sources, the iconographical program and a relation to some comparable projects indicate that the distribution of the fresco paintings in the church is a result of the logical solution and intention of the Celebration of St. Benedict and Saint Patrons related to the Benedictine monastery at Břevnov, which put an accent on the entire tectonic vaulting system.

S barokními nástěnnými malbami (a s nástěnnými a nástropnými malbami obecně) se obvykle setkáváme v architektonickém kontextu, pro který byly tyto malby vytvořeny. Malířská výzdoba vytváří s architekturou poměrně komplikované, vícevrstvé vztahy. Restaurátoři si jistě lépe než historikové umění uvědomují, že nástěnné malby jsou ve svém základě povrchovou úpravou stěn, kleneb a stropů, spoluutvářejí jejich materiální strukturu, určují jejich barevnost, hrubost či naopak hladkost, ovlivňují vzdušnou propustnost, ale také například proces stárnutí. Nástěnné malby někdy působily na samotný proces projektování staveb: objednavatelé a stavitelé mohli předurčit rozvrh staveb tak, aby byly schopné ve svých interiérech či exteriérech pojmout malířskou výzdobu, poskytnout pro ni přiměřenou plochu a efektivní osvětlení. Malby a štukatury často naplňují a rozvíjejí architekturu ornamentálním řádem. Reálnou trojrozměrnou architekturu pak nezřídka dotvářejí fiktivními architektonickými prvky a optickými efekty, založenými na znalostech lineární a světelné perspektivy a její projekce. Konečně figurální malby s různými narativními, symbolickými, alegorickými, emble-

matickými či jinými motivy nezřídka rafinovaně akcentují či naopak pozměňují konkrétní praktický účel staveb, tematizují architekturu a naplňují ji novými obsahy.

Uvedené významy, které v sobě nástěnné malby nesou, je obtížné převést na jediného společného jmenovatele a zkoumat je z jediného úhlu pohledu. Specifický typ zkoumání se například dlouhodobě rozvíjí kolem malířských technik, jiný kolem jejich kompozice a projekce, další kolem ikonografie. Pomocí odlišných nástrojů pak zkoumáme historický, politický, náboženský, společenský, kulturní či umělecký kontext, ve kterém malby vznikly a ve kterém docházelo k jejich percepci a recepci. Je přitom vhodné a užitečné si uvědomit, že umělecká díla jako jsou nástěnné malby, v sobě ve svém důsledku obvykle nějakým způsobem zahrnují všechny, nebo alespoň většinu takových aspektů. Pochopením těchto aspektů a jejich vztahů můžeme korigovat poznání maleb a jejich cyklů a dobrat se tím komplexnějšímu pohledu. Důkladné poznání uměleckých děl v jejich materiální i obsahové komplexitě je ovšem také nezbytným předpokladem pro jejich vhodné restaurování a prezentaci. Pokusíme se to ukázat

1. Kostel sv. Markéty v Břevnově. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.

2. Interiér kostela sv. Markéty v Břevnově. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.

na příkladu malířské výzdoby kostela sv. Markéty při klášteře benediktinů v Břevnově. **(obr. 1, 2)** Břevnovský klášter byl první mužskou klášterní komunitou na českém území a hrál významnou úlohu při christianizaci českých zemí i v jejich politických dějinách. Za husitských válek byl klášter vyvrácen, opat s konventem přesídlil na delší čas do Broumova. V průběhu 17. století byl břevnovských klášter opravován. K jeho obnově však došlo až na začátku 18. století, za opata Otмара Zinkeho (opatem v letech 1700–1738), který velkoryse koncipovanou novostavbou ostentativně demonstroval obnovení významu Břevnova. Součástí projektu bylo i vztyčení nového chrámu, který byl zbudován v letech 1709–1719 podle projektu bavorského, v Praze usazeného architekta Kryštofa Dientzenhofera (1655–1722).^[2]

Nástěnná malířská výzdoba kostela začala provedením iluzivních oltářů na stěnách transeptu a lodi, které zde měly vytvořit architektonické pozadí pro olejové obrazy Petra Brandla (1668–1735). Provedli je v letech 1717–1719 Jan Ignác Pešina (1674–1746) a Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu (1651–1730).^[3] Brandl své obrazy dodal v letech 1718–1719. Stevnsovi byla následně zadána také malířská výzdoba kleneb chóru a lodi kostela, kterou prováděl v letech 1719–1721.^[4]

(obr. 3) K výzdobě kleneb se přistoupilo až po provedení iluzivních oltářů. Dne 11. dubna 1719 byla uzavřena smlouva mezi opatem Otmarem a Janem Jakubem Stevensem ze Steinfelsu na výzdobu chóru podle předloženého návrhu. Námětem malby měla být Oslava sv. Benedikta v pluviálu, mezi anděly se světcovou berlou a infulí, se sv. Křížem a s portréty papežů Jana XV. a Bonifáce IX. na velkém pasu před chórem.^[5] **(obr. 4)** Podle klášterního diária malíř práce v presbyteriu (chóru) dokončil k 27. listopadu 1719.^[6] V první polovině následujícího roku pak svou malbu na přání objednavatelů a na náklad kláštera ještě poopravil.^[7] Oprava zřejmě souvisela s určitou změnou koncepce výzdoby a týkala se motivu sv. Kříže, který měl být podle smlouvy proveden na pasu nad chórem, nakonec jej však Steinfels – na přání benediktinů – namaloval ve středním poli nad lodí. Dne 10. července 1720 byla se Steinfelsem uzavřena smlouva na výzdobu klenby nad lodí kostela. Podle této smlouvy mělo být malíři placeno po dokončení maleb v jednotlivých polích a na pasech. Na výzdobě klenby lodi a přilehlé varhanní kruchty malíř pracoval do konce července 1721.^[8] **(obr. 5)**

Klášterní kostel sv. Markéty bývá řazen do tzv. radikální dynamické skupiny barokních sakrálních staveb.^[9] Jedná se o jednolodní longitudinální stavbu s naznačeným transeptem a s dlouhým mnišským chórem. Vnitřní uspořádání lodi je dáno půdorysným schématem, založeným na průniku delších stran za sebou osově seřazených oválných tvarů. Dispozice lodi se promítá i do zvlnění bočních stěn mezi nakoso postavenými pilíři a do dynamického klenebního systému, který se dočkal řady různých výkladů. Obsah smlouvy mezi malířem Steinfelsem a objednavateli přitom naznačuje, že uspořádání kleneb v návaznosti na starší vývoj počítá se střídáním robustních zdvojených, k sobě se přiklánějících klenebních pasů (ve smlouvě označených jako „Gurth“ či „bogen“) nad dvojicemi pilířů, které fungují jako samostatné baldachýnové klenební útvary, a sedlových polí (ve smlouvě označených jako „Feld“ nebo „Feldung“), jež jsou umístěny mezi těmito pasy.^[10] Čočkovitý tvar polí je dán průnikem zmíněných navzájem se překrývajících půdorysných oválů. Podobným způsobem měl být původně řešen i chór kostela, jak naznačují starší plány. Východní část chóru s presbytářem však byla nakonec architektonicky řešena konzervativním způsobem.

Při uměleckohistorickém výkladu kleneb v minulých desetiletích občas docházelo k nepochopení, kvůli kterému byly nesprávně interpretovány i nástropní malby, jež klenby zdobí. To, co objednavatel, architekt i malíř považovali za klenební pasy, totiž někteří autoři později vnímali jako klenební pole, zatímco za pasy považovali ona za sebou řazená velká čočkovitá pole. Malíře Steinfelse pak vinili z nepochopení Dientzenhoferova architektonického díla a celého jím navrženého klenebního systému, který malíř svými freskami údajně dezinterpretoval.^[11] Text výše uvedené smlouvy s malířem však o tom, co je klenební pas a co pole, hovoří zcela jasně. Je navíc jen těžko představitelné, že by malíř svévolně, bez vědomí stavitele a objednavatele, pozměňoval koncepci architektonického díla. Je naopak více než pravděpodobné, že Steinfels klenby pojednal v souladu s představou architekta. Zároveň přitom vycházel i ze starší umělecké konvence. Hlavní tektonické prvky stavby, k nimž patřily pasy, pojednal ornamentálními obrázky,

3. Pohled na klenby s malbami Jana Jakuba Stevense ze Steinfelsu, kostel sv. Markéty, Praha – Břevnov, 1719–1721. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.

zatímco plochy polí naopak iluzivně otevřel pohledem do nebes, obydlených světci a anděly. Ve velkém polí nad chórem namaloval nebeskou oslavu řádového patrona, sv. Benedikta, v dalších polích pak sv. Vojtěcha v doprovodu sv. Pěti bratří, patrony břevnovského kostela sv. Markéty, Bonifáce a Alexia, shromážděné spolu s anděly kolem sv. Kříže, a světce, jejichž osudy byly podle tradice spojeny s břevnovským klášteřem a kteří se zasloužili o šíření křesťanství v Čechách i v okolních zemích.

Malířskou výzdobu kostela sv. Markéty lze srovnat s výzdobou klášterního kostela v rakouském Melku, kterou provedli zhruba ve stejné době, v letech 1718–1722, figuralista Johann Michael Rottmayr (1656–1730) a kvadraturista Antonio Beduzzi (1675–1735).^[12] Klenební systém v lodi kostela v Melku má přehledné uspořádání – je dán sledem rektangulárních polí, oddělených klenebními pasy. Malby v polích jsou koncipovány jako iluzivní architekturou rámované průhledy do nebes, v nichž se zjevují světci a andělé s atributy. Námět maleb nad lodí, který je nebeskou oslavou sv. Benedikta, se opírá o text Benediktova životopisu od Řehoře Velikého. Poté, co Benedikt přijal smrt v kruhu spolubratřích, vystoupila jeho duše v doprovodu andělů na nebesa po schodech pokrytých pluvíaly a ozářených lampami. Uvedený motiv je zde spojen s jiným motivem, zaznamenaným v Řehořových *Dialozích* (kap. II/37). Podle těchto textů Bůh sv. Benediktovi ještě za jeho života dal zjevit celý svět v jediném slunečním paprsku (kap. II/35). Tento moment někteří benediktinští autoři v 17. století vysvětlovali jako předzvěst rozkvětu benediktinského řádu a zástupu následovníků sv. Benedikta.^[13] Na malbách v Melku toto následovnictví ztělesňuje Benediktův žák sv. Placidus. Přestože jsou výjevy na klenbách rozmístěny do tří polí, oddělených dekorativně pojednanými pasy, malba je projektována jako jediná nebeská scéna, jež se před diváky otevírá třemi průhledy. **(obr. 6)**

Koncepce maleb v kostele sv. Markéty je obdobná, byť vyznívá výtvarně jinak. Nad chórem se na nebesích zjevuje sv. Benedikt. Paže má rozevřené na znamení své smrti, ve které následoval Ježíše, jenž zemřel na kříži. Sv. Kříž jako vzor Benediktova života a smrti je vyobrazen ve svatozářích v centru středního pole nad lodí, s patrony kostela po stranách – tento motiv je symbolickým obsahovým těžištěm chrámové výzdoby. Před zrakem sv. Benedikta se zjevuje svět ve

sluneční záři. Na klenbách nad lodí, jak jsme již připomněli, se pak zjevují Benediktovi následovníci. Nikoliv však následovníci bezprostřední, nýbrž ti, kteří prošli břevnovským klášteřem, nebo s ním byli spjati. Spatřujeme zde sv. Vojtěcha, oslavovaného jako zakladatele Břevnova, do kterého podle tradice přivedl pět benediktinských bratří z konventu sv. Bonifáce a Alexia na římském Aventinu. Pole v západní části lodi pak představuje světce-misionáře, kteří se zasloužili o christianizaci Čech, Polska, Uher a dalších zemí střední Evropy: poustevníka bl. Vintíře, jehož ostatky byly s úctou chovány v klášteře, sv. Prokopa, Vojtěchova bratra sv. Radima a sv. Anastáze, legendárního prvního břevnovského opata.^[14] Také zde, podobně jako v Melku, byly malby navrženy jako řada průhledů na jedinou nebeskou scénu. Tektoniku pasů, které tyto průhledy oddělují, malíř záměrně zvýraznil ornamentálními obrazci s akantovými vzory na tmavším okrovém pozadí.^[15] **(obr. 7)** Koncepce břevnovských maleb je přitom originální svým ohledem na místní břevnovskou tradici. Fresky v kostele sv. Markéty, na které navazuje cyklus maleb v ambitu kláštera, reprezentujících výjevy z dějin břevnovského kláštera, mají vedle svého duchovního obsahu i svůj rozměr politický a jsou okázalou demonstrací dějinného významu břevnovského kláštera při christianizaci Čech a celé střední Evropy.

Malby v kostele sv. Markéty prošly v průběhu 19. a 20. století několika opravami a úpravami, které výrazně proměnily jejich podobu i obsah. K většímu zásahu do výzdoby kostela došlo v roce 1853, kdy malíř Augustin Hübner (1818–1892) opravil, z velké části přemaloval a částečně také doplnil Steinfelsovy nástropní a nástěnné malby. Přemalovány tehdy byly také ornamentální malby na pasech.^[16] Tyto opravené dekorace byly později mylně považovány za nový, nepůvodní doplněk a při restaurování, která zde proběhla ve 40. a 80. letech 20. století, byly ornamentální prvky z velké části odstraněny či zamalovány a na jejich místě ponechány světlé plochy.^[17] Tím ovšem došlo k výraznému obsahovému posunu celé výzdoby a k její dezinterpretaci. Figurální malby na klenebních polích se nově ocitly v kontrastu se světlými plochami a přestaly fungovat jako fiktivní průhledy na ozářená nebesa. Dnes proto malby na polích vnímáme jako jednotlivé scény, které již nejsou vzájemně výtvarně ani námětově propojeny, což bylo původním záměrem autora konceptu maleb i umělce, který malby provedl.

4. Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu, *Oslava sv. Benedikta*, kostel sv. Markéty, Praha – Břevnov, 1719–1720. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.

V kontrastu se světlými plochami pasů přitom tyto scény působí tmavě a přitom těžkopádně. V důsledku této určité formální dezinterpretace došlo i k některým chybným výkladům umělecko-historickým, jejichž autoři se opravami a přemalbami Steinfelsových fresek nechali až příliš snadno zmást. Historikové umění přestali vnímat souvislosti mezi jednotlivými poli, a proto nedocenili provázanost výjevů, které jsou v nich vyobrazeny. Při předchozích opravách a restau-

rováních byl postupně potlačen akcent motivu sv. Kříže. V důsledku toho byl tento motiv v některých výkladech dokonce zcela přehlížen, přestože byl zamýšlen jako obsahové těžiště celého malířského cyklu.^[18]

Steinfelsovy malby v kostele sv. Markéty, ačkoli nepatří k prvořadým uměleckým výkonům, jsou přitom logickým dotvořením architektonického rámce, který naplňují obsahem vycházejícím z dobově aktuálních duchovních a historicko-politických zdrojů.

6. Johann Michael Rottmayr, *Vidění sv. Benedikta*, loď kostela sv. Petra a Pavla, klášter Melk, 1720–1721. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.

vlevo 5. Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu, *Oslava sv. Kříže s břeňovskými svěťci*, kostel sv. Markéty, Praha – Břevnov, 1720–1721. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.

Poznámky

- 1 | Stať shrnuje některé z výsledků projektu Barokní nástěnná malba v benediktinských kláštřech v českých zemích, reg. č. P409/12/2568, podpořeného Grantovou agenturou ČR.
- 2 | K dějinám kostela sv. Markéty a jeho výzdoby viz Oldřich J. Blažiček – Jan Čeřovský – Emanuel Poche, *Kláster v Břevnově*, Praha 1944; Emanuel Poche, Stavební kronika břevnovského kláštera a kostela z let 1701–1721, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* XLIX–L, 1946, s. 159–178; Oldřich J. Blažiček – Jan Čeřovský, Jan Jakub Steinfels v dokladech Břevnovského opatství, *Památky XLIII*, 1949, s. 91–94; Beda Franz Menzel, Ein Blick in die barocke Welt der Äbte Othmar Zinke und Benno Löbl Břevnov-Braunau 1700–1751, *Stifter-Jahrbuch* VIII, 1964, s. 84–124; Milada Vilímková, Nové archivní doklady ke stavbě kláštera a kostela sv. Markéty v Břevnově, *Umění* XXII, 1974, s. 147–152; Milada Vilímková, Marginalia k architektonické tvorbě 1. poloviny 18. století. Kryštof Dientzenhofer, Jan Blažej Santini, Kilián Ignác Dientzenhofer, *Umění* XXII, 1978, s. 414–436 (416–418); Jaromír Neumann, Brandlový obrazy a ikonografie chrámu sv. Markéty v Břevnově I–II, *Umění* XXIX, 1981, s. 126–163, 218–244; Jiří Kroupa, Klášterní chrám v Břevnově a česká architektura kolem roku 1709, *Umění* XXX, 1982, s. 280–283; Beda Franz Menzel, *Abt Othmar Daniel Zinke und die Ikonographie seiner Kirchen in Břevnov – Braunau – Wahlstatt* (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige – Sonderdruck), St. Ottilien 1986, s. 16–39; Milada Vilímková – Pavel Preiss, *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989, s. 73–86; Mojmir Horyna, Stavebníci a stavitelé břevnosko-brunovského kláštera v období baroka, in: Dagmar Hejdová – Pavel Preiss – Libuše Uřešová (edd.), *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově 993–1993* (Katalog výstavy k oslavám milénia založení kláštera), Praha 1993, s. 77–82; Mojmir Horyna – Jaroslav Kučera, *Dientzenhoferové*, Praha 1998, s. 66–69; Zdeněk Dragoun – Pavel Vlček – Václav Vančura – Jáchym Zítka – Dana Stehlíková, Kostel sv. Markéty, in: Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy. Velká Praha A/L*, Praha 2012, s. 55–64; Petr Macek – Jakub Bachtík, Radikálně dynamická skupina a Kryštof Dientzenhofer, in: Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík (edd.), *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 248–287, s. 264–267; Martin Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově, in: Martin Mádl – Radka Heisslerová – Michaela Šeferisová Loudová – Štěpán Vácha a kol., *Barokní nástěnná malba v českých zemích. Benediktini I*, Praha 2016, s. 103–142 (zde uvedena další literatura); Radka Heisslerová, Edice pramenů, in: Martin Mádl – Radka Heisslerová – Michaela Šeferisová Loudová – Štěpán Vácha a kol., *Barokní nástěnná malba v českých zemích. Benediktini II*, Praha 2016, s. 899–990.
- 3 | Viz Blažiček – Čeřovský – Poche, K dějinám kostela sv. Markéty (pozn. 2), s. 31; Poche, Stavební kronika (pozn. 2), s. 169–170, 172; Menzel, Ein Blick in die barocke Welt (pozn. 2), s. 112; Neumann, Brandlový obrazy (pozn. 2), s. 130–131; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 212–214; Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 105–107; Heisslerová, Edice pramenů (pozn. 2), dok. 1/10.
- 4 | Blažiček – Čeřovský – Poche, K dějinám kostela sv. Markéty (pozn. 2), s. 31; Poche, Stavební kronika (pozn. 2), s. 169, 172; Menzel, Ein Blick in die barocke Welt (pozn. 2), s. 102; Jaromír Neumann, *Petr Brandl 1668–1735* (Katalog Národní galerie v Praze), Praha 1968, s. 60–63, č. kat. 14–15; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 215–216; Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2).
- 5 | Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 107–108; Heisslerová, Edice pramenů (pozn. 2), dok. 1/3. Srov. též Blažiček – Čeřovský, Jan Jakub Steinfels (pozn. 2), s. 92; Menzel, Ein Blick in die barocke Welt (pozn. 2), s. 102, 110–111; Ivan Šperling, Obnova fresek J. J. Steinfelse v kostele sv. Markéty v Praze Břevnově, *Staletá Praha* XV, 1986, s. 201–215, s. 207, 214, pozn. 28; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 213, 295, pozn. 55.
- 6 | Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 108; Heisslerová, Edice pramenů (pozn. 2), dok. 1/5. Srov. též Blažiček – Čeřovský, Jan Jakub Steinfels (pozn. 2), s. 93; Poche, Stavební kronika (pozn. 2), s. 171–172; Menzel, Ein Blick in die barocke Welt (pozn. 2), s. 111; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 213.
- 7 | Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 108; Heisslerová, Edice pramenů (pozn. 2), dok. 1/10.
- 8 | Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 108; Heisslerová, Edice pramenů (pozn. 2), dok. 1/7, 1/9. Srov. též Blažiček – Čeřovský – Poche, K dějinám kostela sv. Markéty (pozn. 2), s. 32; Blažiček – Čeřovský, Jan Jakub Steinfels (pozn. 2), s. 93–94; Menzel, Ein Blick in die barocke Welt (pozn. 2), s. 111–112; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 213–214.
- 9 | Literatura věnovaná architektuře kostela sv. Markéty je poměrně rozsáhlá. K hlavním pracím k tomuto tématu patří: Karel Boromejský Mádl, Dientzenhofský motiv, *Památky archeologické* XXXII, 1921, s. 201–213 (204–205); Oldřich Stefan, Příspěvky k dějinám české barokní architektury II. O slohové podstatě centrálních staveb u Kiliána Ignáce Dientzenhofera, *Památky archeologické* XXXV, 1927, s. 468–545. (468, 512–514); Heinrich Gerhard Franz, *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Entstehung und Ausstrahlung der böhmischen Barockbaukunst*, Leipzig 1962, s. 61–64; Christian Norberg-Schulz, *Kilian Ignaz Dientzenhofer e il barocco boemo*, Roma 1968, s. 35–37; Kroupa, Klášterní chrám v Břevnově (pozn. 2); Milan Pavlík, Rozbor klenby lodí kostela sv. Markéty v Praze na základě fotogrammetrického zaměření, in: Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (edd.), *Milénium břevnovského kláštera 993–1993. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*, Praha 1993, s. 245–258; Horyna, Stavebníci a stavitelé (pozn. 2); Heinrich Gerhard Franz, Christoph und Kilian Ignaz Dientzenhofer im Dienste von Abt Otmar Zinke, in: Johannes Hofmann (ed.), *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr* (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige. Ergänzungsband 33), St. Ottilien 1993, s. 381–400; Horyna – Kučera, Dientzenhoferové (pozn. 2), s. 66–69. Korekturu starších názorů a novou přesvědčivou interpretaci klenebního systému břevnovského klášterního kostela na základě jeho architektonické analýzy přinesli nedávno Macek – Bachtík, Radikálně dynamická skupina (pozn. 2), s. 264–267. Srov. též Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2).
- 10 | Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 116; Heisslerová, Edice pramenů (pozn. 2), dok. 1/3, 1/7.
- 11 | Srov. např. Blažiček – Čeřovský, Jan Jakub Steinfels (pozn. 2), s. 92; Erich Bachmann, Architektur, in: Karl M. Swoboda (ed.), *Barock in Böhmen*, Hamburg – Berlin 1964, s. 9–124, (37); Kroupa, Klášterní chrám v Břevnově (pozn. 2), s. 282; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 214. Starší interpretace maleb shrnuje Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 110–118.
- 12 | Erich Hubala, *Johann Michael Rottmayr*, Wien – München 1981, s. 164–167, č. kat. F 21; Karl Möseneder, „Via triumphalis“ des Hl. Benedikt, Allegorien der Kirche und des monastischen Lebens, in: Hellmut Lorenz (ed.), *Barock* (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich IV), München – London – New York 1999, s. 342–343, č. kat. 96; Werner Telesko, Die Deckenmalereien der Stiftskirche Melk oder die Visualisierung von Ordensgeschichte als Manifestation kirchenpolitischer Ansprüche, in: Wallnig – Stockinger – Peper – Fiska 2012, s. 169–191; Werner Telesko, *Kosmos Barock. Architektur, Ausstattung, Spiritualität. Die Stiftskirche Melk*, Wien – Köln – Weimar 2013, s. 31–83.
- 13 | Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2), s. 120–140 (zde uvedena další literatura).
- 14 | K ikonografii výzdoby kostela sv. Markéty Blažiček – Čeřovský – Poche, K dějinám kostela sv. Markéty (pozn. 2), s. 41–42; Neumann, Brandlový obrazy (pozn. 2), s. 134–135; Menzel, *Abt Othmar Daniel Zinke* (pozn. 2), s. 16–39; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 214; Jan Royt – Ondřej Koupil, *Břevnovský klášter. Historie kláštera, průvodce, benediktinský život*, Praha

- 2002, s. 29–31; Jan Royt, Kult a ikonografie světců uctívaných v benediktinských kláštřech v Čechách, in: Markéta Jarošová – Radka Lomičková (edd.), *Ora et labora. Vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu*, Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium vol. XV, s. 41–90 (61); Mádl, Kostel sv. Markéty v Břevnově (pozn. 2).
- 15 | Původní ornamentální výzdobu odhalil nedávny restaurátorský průzkum maleb nad varhanní kruchtou, který provedla Yvonna Ďuranová. Srov. Yvonna Ďuranová – Alena Horynová, Nová zjištění k malířské výzdobě klášterního benediktinského kostela sv. Markéty v Praze-Břevnově, *Zprávy památkové péče* LXVIII, 2008, s. 219–222.
- 16 | Podoba výzdoby kostela po uvedené opravě je zřejmá z černobílých historických fotografií z přelomu 19. a 20. století.
- 17 | Blažiček – Čeřovský – Poche, K dějinám kostela sv. Markéty (pozn. 2), s. 36; Brandlový obrazy (pozn. 2), s. 130–131; Vilímková – Preiss, Ve znamení břevna a růží (pozn. 2), s. 110; Ďuranová – Horynová, Nová zjištění (pozn. 15); Dragoun – Vlček – Vančura – Zítka – Stehlíková, Kostel sv. Markéty (pozn. 2), s. 57–58.
- 18 | Symbol kříže považoval za ústřední téma výzdoby břevnovského kostela sv. Markéty již Jaromír Neumann. Vyobrazení sv. Kříže na klenbě kostela však do své interpretace nezapojil a vyvrcholení celého programu překvapivě hledal v motivu hodin na jednom z pasů nad lodí. Srov. Neumann, Brandlový obrazy (pozn. 2).

7. Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu, ornamentální výzdoba pasu mezi lodí a varhanní kruchtou (detail), kostel sv. Markéty, Praha – Břevnov, 1720–1721. Foto Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR.